

Рецензія на книгу *Шлях до Христа через служіння ближньому*

Шлях до Христа через служіння ближньому. Упор. прот. В. Вакін. Київ: Дух і Літера, 2022. 352 с. (Серія: «Українські богословські студії»); ISBN: 978-966-378-984-2; 350 грн.

Андрій ДУДЧЕНКО

Київська православна богословська академія, Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-0274-720X

Книга «Шлях до Христа через служіння ближньому» є вже третьою колективною монографією серед інших монографій у серії «Українські богословські студії», яка вийшла у київському видавництві «Дух і Літера». Дві перші колективні монографії були присвячені темам «Святість людського життя» (2019) та «Церква Христова: місія, традиції, сьогодення» (2021). В основу монографій покладено доповіді авторів на міжнародних богословських конференціях у Волинській православній богословській академії, а упорядником є ректор цієї академії протоієрей Володимир Вакін.

Книга складається з трьох частин, перша і остання з яких містять по шість розділів, а друга – чотирнадцять. Чотири розділи написані англійською мовою. Загальна тематика книги особливо актуальна під час повномасштабної війни, адже однією з головних форм діяльності Церкви завжди була дияконія, яка за дві тисячі років історії християнства втілювалася у різних формах.

Автори статей першої частини книги аналізують різні аспекти сучасного соціального вчення Православної Церкви. Особлива увага при цьому приділяється документу «За життя світу. На шляху до соціального етосу Православної Церкви», робота над рецепцією котрого в Україні почалася на межі 2021-2022 років з ініціативи єпископа Полтавського Федора (ПЦУ). Цей новаторський по формі документ демонструє відкритість сучасного православ'я до діалогу зі світом. На різні аспекти цього документу звертають увагу у своїх статтях прот. Г. Коваленко, П. та О. Кретови, прот. В. Лозовицький, Л. Филипович, Г. Христокін, Н. Іщук, Ю. Чорноморець. Останній, зокрема, акцентує особливу важливість двох тез з обговорюваного документу для ситуації, в якій опинилися українські християни,

а саме: 1) «будь-який народ має право на самооборону, коли на нього напали» (82) та 2) потрібно «не допускати жодного приниження воїнів, які захищають із зброєю в руках свою країну» (83). На протигагу канонічній традиції Православної Церкви, яка містить, зокрема, правила Василя Великого, що передбачають утримання воїнів, які воювали зі зброєю, на три роки від Причастя, автор називає позитивне ставлення до воїнів «зерном християнського реалізму» (83). Втім, як справедливо зазначає один з авторів книги «Orthodox Christian Perspectives on War» (2017, український переклад готує до видання «Дух і Літера») В. Карас, для більшості сучасних православних християн практики та богословські погляди ранньої Церкви мають нормативне значення – таке, що поширюється на наші дні. Православна Церква в Україні опинилася сьогодні перед викликом, на який не так просто дати відповідь, якщо спиратися лише на букву древніх канонів.

Конекстуалізуючи соціальний етос православ'я для України, прот. Лозовицький, зокрема, попереджає про небезпеку для ПЦУ розбудовувати власну ідентичність через ідейне протистояння з Московським патріархатом, замість діалогу з вселенським православ'ям (с. 38). На складні питання взаємодії Церкви з суспільством і владою звертає увагу Л.Филипович. Власне, на необхідності для українських церков відходити від дихотомічної моделі відносин «церква – держава» до моделі трикутника «церква – суспільство – держава» наголошував з часів Революції гідності архім. Кирило Говорун. Филипович також підіймає питання можливості свого роду «християнського націоналізму» як певної форми справедливого протесту (58). Адже поширена сьогодні у світовому православному дискурсі критика християнського націоналізму (і ця критика є справедливою), як правило, виходить з переосмислення негативного досвіду домінуючих націй православної традиції щодо дискримінованих груп, і зовсім не враховується можливість відповіді з боку цих пригнічених груп та формування ними власної ідентичності, яка може трактуватися також як форма «націоналізму».

Важливим є наголошення Г. Христокіна та Н. Іщук на тому, що в Україні не вистачає авторитету церкви в утвердженні цінностей особистої і громадянської свободи, природних та суспільних прав, честі й гідності людини, громадянського обов'язку, рівності перед законом, визнання прав іншого, справедливості суду та державних вчинків, солідарності зі співвітчизниками, суспільної відповідальності за свою роботу та країну (73-74). Водночас деякі твердження авторів викликають питання. Напр., вони стверджують, що УПЦ «донедавна» була частиною Російської православної церкви (66). Вочевидь, автори писали текст невдовзі після собору УПЦ у Феофанії 27.05.2022, на якому було проголошено буцімто розрив УПЦ з МП, тоді як насправді не було оголошено ані автокефалії, ані виходу зі складу МП, що пізніше підтвердила релігієзнавча експертиза.

Автори статей, які увійшли до другої частини монографії, розмірковують над різними напрямками служіння ближньому в історичних прецедентах і сьогодні. Серед них загальне осмислення проєкції ранньохристиянської дияконії на сьогодні (В. Генсьорський, 89-99), зовсім стислий огляд історії капеланства

(О. Дмитрів, О. Цап, 100-108), дуже специфічні за термінологією первинні настанови людям із залежністю (прот. С. Кирилюк, 109-114) та огляд душпастирської допомоги ВІЛ-інфікованим (А. Мартинюк, 157-165), аналіз способів релігійної комунікації (Н. Коструба, 115-128; В. Петрович, І. Чарікова, 166-172), огляд напрямів християнської співпраці в умовах поліконфесійності за часів військової агресії (Г. Кулагіна-Стадніченко, 129-138), дослідження благодійності як антиподу скнарства (І. Артемі, 197-209) та субсидіарності і солідарності як християнських принципів соціального життя (Е. Щот, 210-227).

Найбільше дискусій з цієї частини збірки може спричинити розділ «Православна апологія війни», написаний Р. Левочко та ігум. І. Зборовським. Автори розглядають непросто для християн питання про те, «наскільки мирними мають бути наші дії, коли на нас нападають» (147). Автори не вважають дії, які спричинили смерть ворога у випадку необхідності озброєного захисту, порушенням заповіді «Не вбивай!» (151), оскільки в такому випадку метою того, хто обороняється, є не вбивство ворога, а збереження життя свого та своїх ближніх, так само як метою війни є не знищення життя, а перемога (152). На підкріплення своїх тез автори наводять думки деяких отців Церкви, як то порівняння християн із воїнами Христа у Ігнатія Антіохійського, Юстина Філософа, Кипріана Карфагенського, або заперечення несумісності військової служби з християнським життям у Іоана Золотоуста, чи розрізнення вбивства і винищення ворогів на війні у Афанасія Александрійського: «Вбивати не дозволено, але винищувати ворога на війні і законно, і гідно похвали» (154). Цю тезу свт. Афанасій проголошує у «Посланні до ченця Амуна» як побічний аргумент у дискусії, де заперечує поширену серед єгипетського чернецтва думку про гріховність певних природних процесів в людському організмі, пов'язаних з репродуктивною сферою. В контексті обговорення етики війни варто було би пошукати й інші приклади у візантійській спадщині, які безпосередньо стосуються теми. Можливо, ці приклади будуть не настільки однозначні, але на складні питання не може бути надано простих відповідей.

Окремо слід виділити розділ про першість, соборність, автокефалію та консенсус, написаний П. Василядісом (228-246). Хоча він тематично напряму не пов'язаний з іншими розділами збірки, проте вартий уваги. Автор приділяє увагу еклезіологічним термінам, щодо яких сьогодні в помісних Православних Церквах є герменевтичні розбіжності, що часом призводять до конфліктів та розривів спілкування, як це сталося у випадку з процесом конститування Православної Церкви України.

У третій частині книги розглянуто деякі побічні теми, які, можливо, не зовсім вдало згруповано в один блок під назвою «релігійно-філософські аспекти соціального служіння». В розділах цієї частини описано погляди релігії і науки на створення світу (прот. В. Вепрук, 249-258), концепт «спільного блага» у вченні Католицької Церкви (С. Лозниця, 259-269), ідею «альтернативної церковності» деяких неопротестантських течій (П. Павленко, 270-278), ідею боголюдськості у філософії Бердяєва (Н. Петрешак, 279-285), поєднання процедурного та наративного сенсоутворення у відеоіграх як у засобі трансляції «духовного» (О. Рожков,

286-295) та проведено порівняльний аналіз соціальних учень Католицизму, РПЦ та Адвентистів сьомого дня (П. Яроцький, 296-330).

Загалом монографія справляє враження в основному збалансованої, але подекуди строкатої збірки статей неоднорідної якості. Основні авторські розділи є ґрунтовними дослідженнями з обговорюваних питань, проведених фахівцями, які вправно орієнтуються у своєму предметному полі. Втім, треба зауважити, що деякі інші розділи являють собою радше реферативні огляди з проблематики, ніж дослідження науковців. Бракує часом і ретельної редакторської роботи. Так, стаття прот. М. Щербаня, озаглавлена «Православна Церква і питання біоетики...» (173-184) не відповідає назві, бо присвячена екологічній проблематиці, а не біоетиці в цілому. В інших розділах можна зустріти, на жаль, не підтвержені посиланнями узагальнені твердження (на кшталт: «Православна Церква вважає війни на захист Батьківщини священними», 105), цитування без посилань на джерела (142), адресу електронної пошти замість адреси URL у посиланні (135), ототожнення християнства з релігією взагалі (250).

Книга виявляє зростаючу академічну кваліфікацію українського православного богослов'я, яке потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Приємно, що більшість розділів написані живою мовою, мають популярний стиль, який легко сприймається. Книга може бути рекомендована викладачам і студентам богослов'я, служителям церков та широкому колу зацікавлених у проблематиці читачів.

Andriy DUDCHENKO

Kyiv Orthodox Theological Academy, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-0274-720X

E-mail: a.dudchenko@gmail.com

Надійшла до редакції / Received 15.09.2023

Прийнята до публікації / Accepted 04.10.2023